

בדין קרקע עולם – הרב אביגדור נבנצל

גרסינן בגמ' (שבת י"ט), ת"ר אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם לשבת, במה דברים אמורים לדבר הרשות אבל לדבר מצוה שפיר דמי וכו'. ובסוגיא זו פירושים שונים. וכתב הרי"ף יש מי שאומר הא דתניא אין מפליגין וכו' בזמן שהספינה גוששת ואין במים עשרה טפחים ומשום גזירת תחומין גזרו בה אבל למעלה מעשרה טפחים לא גזרו וכו' והאי טעמא פריכא הוא דאי מהאי טעמא הוא דאין מפליגין הוה ליה למיתנא אין מפליגין בספינה קטנה אמאי תני ספינה סתם דמשמע בין קטנה בין גדולה ועוד מאי איריא ג' ימים אפילו טפי נמי ועוד לדבר מצוה אמאי שרי וכו' אלא היינו טעמא דאין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת משום בטול מצות עונג שבת וכו'. וצ"ל דלכאורה מדויל ידי' משתלים דאי מיירי בתוך עשרה קודם ג' ימים או לדבר מצוה אמאי שרי, ואי למעלה מעשרה דוקא הוה ליה למיתני אין מפליגין בספינה קטנה.

והנה היורד בספינה ומפקיד גורלו בידי הקברניט הנכרי אינו אנוס בזאת לצאת חוץ לתחום בשבת, שהרי בידו לקפוץ מן הספינה לים, אלא דמשום פקו"נ פטור הוא מזה ואסור לעשות כן (וצ"ל דמיירי בדאיכא סכנה אף דאין מקרקע הספינה לקרקע הים עשרה טפחים). משא"כ על ביטול עונג שבת אנוס הוא, דהא אם יקפוץ לים יבטל עונג שבת עוד יותר. ונמצא שפעולת היציאה חוץ לתחום לא נשלמה בשעת הירידה בספינה, ולא הוי אז רק מכניס עצמו לפקו"נ. משא"כ פעולת בטול עונג שבת נשלמה עם הירידה ובאותה שעה אין הוא אנוס, והו"ל רצון. וי"ל דלהכי חשש הרי"ף לבטול עונג שבת, ולא חשש ליציאה חוץ לתחום.

וממור"ר הגר"ש רוזובסקי שליט"א שמעתי בשם הגרש"י שקאפ זצ"ל דבמכניס עצמו לפקו"נ יש חילוק בין מכניס עצמו לעבירת לאו לבין מכניס עצמו לבטול עשה. דלעולם המעשה שנעשה מחמת אונס או מחמת פקו"נ כמאן דליחיי' דמי ואינו מתיחס אל העושה כלל, אבל מעשה שלא נעשה, אף דמה שלא נעשה הוא מחמת אונס או פקו"נ מ"מ אי-אפשר להחשיבו כמאן דאיתיי' וליחסו אל מי שעליו לעשותו. דאונס לאו כמאן דעבד דמי (ע' ירושלמי קידושין ג'). הלכך לגבי איסור תחומין, הואיל ואנוס הוא הו"ל לגבי העביר' כמי שלא יצא חוץ לתחום. אבל לגבי מצות עונג שבת, אף דאנוס הוא אי אפשר להחשיבו כאילו קיימה.

ובפרק בן סורר ומורה כתב הרי"ף כל עבירות שבתורה אם אימר לו לאדם עבור ואל תהרג וכו' בפרהסיא אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור וכו' הא אסתר בפרהסיא הויה אמר אביי קרקע עולם היא רבא אמר הנאת עצמו שאני וכו' ולא פסק הרי"ף הלכתא כמאן ויתכן דס"ל בתרווי' תירוצי אמת לדינא. ויתכן דהיינו לפי שדברי אביי אינם חידוש של עצמו כלל, אלא אין במשמעות יעבור או אל יעבור אלא עבירת מעשה. אבל הימנעות גרידא אינה בכלל סוגיין כלל, ואין מי שחולק על אביי בזה (ועל דברי רבא, אף את"ל דאביי חולק מ"מ קיי"ל כרבא לבר מיע"ל קג"ס). ונ' דכן הביין גם הרמב"ם, ולכן לא הוצרך להזכיר כלל (בפרק ה' מהלכות יסודי התורה) דין

קרקע עולם אלא הביא בסתמא אימתי יעבור ואימתי אל יעבור, ודלא כדתמהו עליו בזה.
 ולפ"ז כשאוונסיס אדם לבטל מ"ע אין כאן לא דין יעבור ולא דין אל יעבור אלא תלי ברצונו,
 ובזה יתפרש מה שדנו הראשונים שמצינו בדורו של שמד שסמרו עצמם על מילה ולולב, וכן
 אלישע בעל כנפים יצא בתפילין לשוק. ומגד שני אלישע בעל כנפים כשפגע בו הקסדור חלץ
 התפילין ונעשה לו נס. ולא עבד קוב"ה ניסא לשיקרא, והיינו משום דבביטול עשה רשאי
 למסור עצמו ורשאי שלא למסור עצמו, דדווקא בלאו כשעובר באונס אינו מתיחס אליו כלל וא"כ
 אין לו על מה להחמיר, אבל בעשה רשאי להחמיר על עצמו לקיים העשה, דאם יבטלנו באונס
 א"כ לא קיימו. ואולי היינו טעמא דהרי ב"א (הובא בשו"ת הרדב"ז תתפ"ה) שאמרו עליו שבחליו
 החמיר על עצמו שלא לאכול ביוה"כ ומת, והיינו דמשום מצות עשה דועיניתם רשאי להחמיר,
 ואפ"ה רשאי לאכול כמבואר בש"ס.
 ונ' עוד, דהנה אמרו בגמ' (ברכות י"ט): כל מקום שיש חז"ש אין חולקין כבוד לרב,
 ובמסקנת הסוגיא (שם) אמרו שב ואל תעשה שאני. ונ' מוכח מכאן בשב וא"ת לא מקרי חז"ש
 כלל וממילא אינו בכלל לא דולא תחללו. אך יש לדחות דהנ"מ כשהחילול מצד עצם העביר
 ולא כשהחילול מצד שעת השמד או פרהסיא.
 ובחז"י מסי"נ בג"ע ושפ"ד יש לעיין גם הוא מסברא והיקש בלבד, או דווקא בצירוף קרא
 דולא תחללו, ואולי בזה תליא אי חייב למסור נפשו גם אשוא"ת.
 ובחז"י הגר"ח"ס פ"ה מהל' יסוה"ת ה"א הוכיח דרציחה אפי' בשוא"ת אינה נדחית מפני
 פקו"נ מדבשנים שהיו מהלכים בדרך וביד א' קיתון של מים סבר בן פטורא במוטב ישתו שניהם
 וימתו, שגם ר"ע דפליג הוא רק מקרא דוחי אחיך עמך חיך קודמין לחי חבריך. ובעניי איני
 מבין זה, דהא כל א' כששותה עושה מעשה דגרם מית' ואילו עשה כן שלא לצורך פקו"נ יש לדון
 שיתחייב מדין רודף, אלא נלענ"ד דאף בן פטורא יליף מקרא דר"ע, אלא דכן פטורא סבר בעמך
 משמע בשניהם שוים ור"ע סבר דמשמע דאתה עיקר וחבירך טפל. שוב שמעתי כן ממו"ר הגאון
 ר' נחום פרצוביץ שליט"א (ויעויין יומא פ"ה תוס' ישנים ד"ה תשובה).
 עוד כתב הגר"ח"ס שם, דמי שמשליכין איתו על התינוק ונתמעך אינו רוצח אפי' בשוא"ת דהא
 לא הוי רק כעץ ואבן ביד הרוצח המשליכו. וגם זה צ"ע לענ"ד, דבעץ ואבן גופי' לכאורה הוו
 הרוצח והכלי כשנים שעשו במקל א'. דלדעת הרשב"א שניהן חייבין ולתוס' שניהן פטורין.
 אלא דכשהכלי אינו בעל בחירה אף המעשה מתייחס אלא למשליך, משא"כ כשהמושלך מושלך
 מרצונו י"ל דלהרשב"א שניהן חייבין ולתוס' שניהן פטורין, וכשהמושלך מוסר עצמו ביד מכוונ
 וכיו"ב להשליכו המעשה מתייחס למושלך לבדו. והעירו לי בזה דהגר"ח"ס אה"ל לטעמיה בפ"א א
 מהל' שכנים דכתב דברציחה אינו חיי' אא"כ באה מכחו, ולענ"ד עדיין צ"ע אם כובדו המושלך
 מרצונו לא חשוב כחו אם הי' הורגו גם בלי תוספת כח דחיפת המשליך. (ויעויין כיו"ב בשעמ"ק
 ב"ק ס'. בשם הרא"ה).